
ARTYKUŁY

JÓZEF KANIA
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja
w Krakowie

DORADZTWO ROLNICZE WOBEC WIELOFUNKCYJNOŚCI ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

*„Nauka i umiejętności dopiero stają się użytecznymi,
gdy są w praktyce do użytku publicznego zastosowane”*
Stanisław Staszic
Ród ludzki, 1820

1. Wstęp

Ponad stuletnie doświadczenie krajów zachodnich w dobitny sposób potwierdza fundamentalny wkład nauki i doradztwa rolniczego w rozwój rolnictwa. Najwyższy poziom rozwoju rolnictwa osiągnięto w tych krajach, w których stosunkowo najwcześniej zapoczątkowano tworzenie instytucji doradztwa rolniczego, ściśle współpracującego z nauką rolniczą, bądź też będącego integralną częścią uczelni rolniczych (Japonia – 1893, USA – 1914, Wielka Brytania – 1946). Pozwalało to na dokonywanie szybkiego przepływu innowacji do praktyki rolniczej, jak również ułatwiało przekazywanie aktualnych problemów rolników do rozwiązania przez naukowców [Swanson i Claar 1984, SeEVERS i in. 1997].

Zasadniczy postęp w zakresie technologii produkcji dostępnych dla rolników i przedsiębiorców, połączony z globalizacją rynków i komunikacji, jaki obserwujemy na początku XXI wieku, zapewnia ogromną możliwość poprawy jakości życia ludzi na całym świecie. Wielu jednak spośród ponad sześciu miliardów ludzi nadal nie czerpie korzyści z tego postępu. Stąd kluczowym wyzwaniem dla społeczności międzynarodowej jest wdrożenie programu rozwoju, umożliwiającego wszystkim uczestniczenie w korzyściach wynikających z rewolucyjnych zmian w technologiach produkcji, technologiach informacyjno-komunikacyjnych oraz

globalnym wzroście gospodarczym. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, wspierany przez naukę i nowoczesne doradztwo, stanowi klucz do sprostania temu wyzwaniu, a w wielu krajach rozwój ten powinien być filarem każdej strategii mającej na celu zmniejszenie biedy, zaspokojenie rosnących potrzeb żywnościowych oraz ochronę środowiska i jej naturalnych zasobów [Alex i in. 2002].

Przepływ wiedzy i informacji od nauki i polityki, przez doradztwo, do praktyki rolniczej (rolników) i odwrotnie jest niezwykle ważnym zagadnieniem w procesie zmian społeczno-ekonomicznych, zwłaszcza we wzmacnianiu zasobów ludzkich w rolnictwie [Kempton 1995, Swanson 1997]. Doradcy z organizacji doradczych stanowiących ogniwo Systemu Wiedzy i Informacji Rolniczej, mają do spełnienia szczególne i bardzo trudne zadanie – osiągnięcie pozytywnych zmian w zachowaniu rolników (zmiana postaw i filozofii ich myślenia). To bowiem nie politycy, naukowcy czy doradcy zmieniają rolnictwo, ale właściciele gospodarstw poprzez rozwiązywanie określonych problemów i podejmowanie trafnych decyzji. Osiągnięcie tych zmian będzie jednak niemożliwe bez doradców posiadających gruntowną specjalistyczną wiedzę techniczną i ekonomiczną oraz umiejętności komunikowania się z rolnikami i otoczeniem instytucjonalnym rolnictwa, a także bez znaczącego wsparcia doradztwa, nauki i rolnictwa ze strony państwa oraz doradztwa ze strony nauki.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie roli doradztwa rolniczego i niezbędnych jego dostosowań w aspekcie wdrażania koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz uwypuklenie w tym procesie znaczenia pozakomercyjnych funkcji rolnictwa.

Dotychczasowe badania i zaobserwowane tendencje w tym zakresie mogą być podstawą do sformułowania następujących tez:

- doskonalenie doradztwa umożliwi wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego w rolnictwie i na obszarach wiejskich;
- wielofunkcyjność rolnictwa jest niezbędnym warunkiem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

2. Pojęcie doradztwa rolniczego

Doradztwo (ang. *extension or advisory*) kojarzy się nam głównie z działalnością praktyczną – doradzaniem, które jest zdarzeniem społecznym polegającym na doraźnym działaniu udoskonalającym zachowanie jednostek lub grup przez udział doradzającego (doradcy) w rozwiązywaniu problemów osób, którym się doradza, problemów dostrzeżonych nie tyle przez te osoby lub grupy, ile przez doradzającego. Ma ono często charakter komercyjny i występuje wówczas pod nazwą konsulting (ang. *consulting*). W doradztwie więc niekwestionowana jest przewaga kompetencyjna doradcy [Kargulowa 2005].

Terminem pokrewnym, a często zamiennym do doradztwa jest poradnictwo (ang. *counselling or counseling*), znane w Polsce z okresu agronomii społecznej 1918-1939, definiowane jako forma pomocy lub działanie społeczne polegające na przekazywaniu rad, porad, informacji itp. jednej jednostce będącej w sytuacji problemowej (radzącemu się) przez drugą (doradcę), ale także interakcja międzyosobowa o charakterze pomocowym, jak również działalność zorganizowana, prowadzona w instytucjach doradczych i poradniach [Maziarz 1984].

Analizując rynek usług można śmiało stwierdzić, że żyjemy w erze koniunktury na doradztwo, dla oznaczenia której ukuto angielskie wyrażenie *counselling boom*. W krajach UE obserwuje się szybki rozwój doradztwa specjalistycznego, dotyczącego różnych dziedzin gospodarczych i społecznych, jak np. doradztwo w zarządzaniu, finansowe, inwestycyjne, księgowo-podatkowe (rachunkowe), prawne, zawodowe, personalne, kredytowe, strategiczne, logistyczne, techniczne, gospodarcze, informatyczne, polityczne itd.

Przedmiotem zainteresowania autora w niniejszej pracy jest doradztwo rolnicze (ang. *agricultural extension*), definiowane w działalności praktycznej jako proces polegający na udzielaniu pomocy rolnikom, rodzinom rolniczym i mieszkańcom obszarów wiejskich w podejmowaniu przez nich decyzji, dzięki którym osiągają oni swoje cele [Van den Ban, Hawkins 1997].

Doradztwo rolnicze (ang. *extension education*) to również dyscyplina wiedzy (nauka o doradztwie, teoria doradztwa, wiedza o doradztwie) zorientowana na decyzje, wykorzystująca nauki społeczne takie, jak: pedagogika (andragogika), psychologia, socjologia, komunikowanie społeczne, ekonomia, zarządzanie, marketing, które to dyscypliny zorientowane są na wnioski. Programy nauczania doradztwa obejmują m. in. takie zagadnienia, jak: podstawy teoretyczne doradztwa, proces komunikowania, zasady udzielania porad, metody i techniki pracy doradczej, metody rozwiązywania problemów, modele podejmowania decyzji w doradztwie, marketing usług doradczych, planowanie, monitoring i metody oceny pracy doradczej, zarządzanie projektami doradczymi, zarządzanie organizacją doradczą [Buford, Bedeian, Lindner 1995, Van den Ban 1997].

3. Systemy doradztwa rolniczego

Dominującym systemem doradztwa rolniczego na świecie jest wciąż doradztwo publiczne (państwowe), w którym świadczenie usług doradczych i ich finansowanie realizowane jest przez organizacje rządowe. Procesy prywatyzacyjne w doradztwie, z którymi mamy do czynienia od 1987 r. (Holandia i Anglia) spowodowały powstanie, bądź wzrost udziału prywatnego sektora w świadczeniu usług doradczych oraz zmiany w istniejących systemach doradztwa. Można je sklasyfikować następująco [Kania 2007]:

1. Państwowy (publiczny) system doradztwa rolniczego w ramach którego można wyróżnić systemy (podsystemy): edukacyjny (USA) oraz konwencjonalny (tradycyjny) zarządzany w sposób scentralizowany (Belgia, Grecja, Luksemburg, Słowenia, Japonia) oraz zdecentralizowany (Hiszpania, pñ. landy Niemiec, Portugalia, Szwecja, Włochy, Indie, Izrael, Kanada);
2. Półpaństwowy, który charakteryzuje się publicznym świadczeniem usług i częściowo prywatnym ich finansowaniem (Irlandia, Norwegia, Szwajcaria);
3. Półautonomiczny, usługi doradcze świadczone są przez organizacje rolnicze, samorządy lub prywatne firmy, znaczna obniżka dotacji budżetowej na doradztwo, bezpośrednia opłata za usługi coraz bardziej znacząca (Polska z chwilą podporządkowania ODR Sejmikom Wojewódzkim, Estonia, Litwa, Łotwa);
4. Autonomiczny, będący własnością rolników, dofinansowany w bardzo niewielkim stopniu z budżetu państwa, koszty usług finansowane są ze składek członkowskich lub bezpośrednich opłat za usługi (Austria, Dania, Finlandia, Francja, pñd.-zach. landy Niemiec);
5. Komercyjny, będący własnością prywatnych osób, spółek, bez wsparcia finansowego z budżetu państwa (Anglia i Walia, Holandia, pñ.-wsch. landy Niemiec, Szkocja, Nowa Zelandia oraz Czechy i Słowacja).

Przedstawiona klasyfikacja systemów doradztwa rolniczego w wybranych krajach wskazuje na bardzo dużą ich różnorodność. Wynika to z tego, że każdy system doradztwa rolniczego stanowi niejako odzwierciedlenie rozwoju sektora rolnego danego kraju i jego społeczności rolniczej, a ponadto posiada swoją specyfikę realizacji celów, które zmieniają się w czasie. Kierunek, tempo i rodzaj tych zmian stanowią o polityce rolnej, ale i o filozofii każdego systemu doradztwa.

Wyniki badań wskazują, że w pełni skomercjalizowane lub sprywatyzowane doradztwo jest wysoce efektywne w odniesieniu do gospodarstw towarowych o wysokiej skali produkcji roślinnej i zwierzęcej. Opłaty za usługi doradcze w pełni ponoszone przez rolników, właścicieli bądź dzierżawców tego typu gospodarstw zostały wprowadzone w wielu publicznych systemach doradztwa rolniczego. Spowodowało to wiele pozytywnych efektów, przede wszystkim duże oszczędności budżetowe i stało się bodźcem do rozwoju prywatnego sektora usług doradczych. Zwiększająca się rola tego sektora (bez względu na to, czy są to firmy komercyjne czy non profit) stawia nowe zadania przed systemami doradztwa publicznego w krajach rozwiniętych i rozwijających się. Wiele jednak funkcji doradczych nie jest przejmowane przez prywatny sektor i wielu rolników nie będzie efektywnie obsługiwanych przez doradztwo komercyjne, zwłaszcza w krajach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Funkcja informacyjna, szkoleniowa czy udzielanie drobnych porad pozostanie więc w gestii doradztwa publicznego, za które powinno ono być odpowiedzialne. Ponadto edukacja i szkolenia na podstawowym poziomie, połączone z Kodeksem Dobrej Praktyki Rolniczej i kwestiami ochrony środowiska przyrodniczego, pozostanie wciąż domeną doradztwa publicznego.

4. Kształtowanie rozwoju obszarów wiejskich

Doradztwo rolnicze w systemie rolnictwa uprzemysłowionego, jakie ma miejsce w państwach rozwiniętych nastawione jest głównie na maksymalizację efektów produkcyjnych oraz ekonomicznych. Dominującymi w ocenie tego rolnictwa są kategorie i pojęcia produkcyjne oraz ekonomiczne, jak np. plony, zbiory, wydajność, koncentracja, skala produkcji, towarowość, profesjonalizacja, komercjalizacja, racjonalizacja, efektywność itp. Wciąż trudno jest wielu ekonomistom i politykom gospodarczym, nastawionym na mierzalne sukcesy ekonomiczne w rolnictwie i znających sposoby do ich dochodzenia, uwzględnić inne kryteria jego oceny czy inne do niego punkty dochodzenia, jak np.: prymat człowieka nad ekonomią, cennaść zasobów środowiska przyrodniczego, jakość życia itp. Trudno jest im też odnieść się do mierzalnych korzyści trwałego i zrównoważonego rozwoju w tym zwłaszcza na obszarach wiejskich.

Obszary wiejskie¹ zgodnie z definicją Komisji Europejskiej to wszystkie tereny leżące poza administracyjnym obrębem miast. Pojęcie obszary wiejskie jest szersze, niż wieś, aczkolwiek często jest z nią utożsamiane lub zawężone do rolnictwa. Stanowią one istotną część geograficznej specyfiki i tożsamości Unii Europejskiej. Ponad 91% terytorium UE to obszary wiejskie, które zamieszkuje ponad 56% ludności 27 państw członkowskich UE [Ziętara 2008].

W Polsce obszary wiejskie zajmują około 93% powierzchni kraju, zamieszkuje w nich 38% ludności, a użytki rolne, stanowiące główne i tradycyjne pole oddziaływania instytucji doradczych, zajmują w nich 60%. Pojawiają się w tym miejscu pytania: kto ma się zająć pozostałym obszarem (40%) w sensie kształtowania stałego i zrównoważonego jego rozwoju oraz czy gospodarstwa rolnicze są przygotowane i zdolne do realizacji wielu nowych i różnorodnych funkcji wobec zmian w otoczeniu rolnictwa i w samym rolnictwie (np. wzrost kosztów pracy, wzrost cen środków produkcji, stagnacja lub spadek cen produktów rolnych, polaryzacja gospodarstw).

Krajobraz krajów UE wyróżnia się swym pięknem i różnorodnością – od gór po stopy, od wielkich lasów po rozległe pola uprawne. Część obszarów wiejskich stoi jednak przed poważnymi problemami. Wiele gospodarstw rolnych i leśnych musi zwiększać swoją konkurencyjność by móc przetrwać. Z reguły średni dochód na osobę jest niższy w regionach wiejskich niż w miastach, przy jednoczesnym dużym zróżnicowaniu poziomu dochodowości pomiędzy gospodarstwami „rynkowymi”

¹ Zgodnie z klasyfikacją OECD wyróżnia się 3 kategorie obszarów wiejskich w Polsce: 1) obszary ekonomicznie zintegrowane, rozwijające się ekonomicznie i demograficznie, zlokalizowane wokół ośrodków miejskich (20% pow.), 2) pośrednie obszary wiejskie, zdominowane przez gospodarstwa rolne, słabo się rozwijające ekonomicznie i demograficznie – 60%, 3) peryferyjne obszary wiejskie, słabo zaludnione, o niskim poziomie infrastruktury społecznej i technicznej i regresyjnej gospodarce – 20%.

a tzw. socjalnymi. Relatywnie niski jest tam poziom wykształcenia, opieki zdrowotnej i usług publicznych, niewystarczający poziom infrastruktury technicznej, w tym zwłaszcza kanalizacji, sieci gazowniczej i telefonicznej oraz internetu.

Niemniej jednak obszary wiejskie mają dużo do zaoferowania. Przede wszystkim dostarczają nam podstawowych surowców żywnościowych. Ze względu na piękno natury są też atrakcyjnym miejscem wypoczynku i rekreacji. Musimy je chronić i przeciwdziałać zmianom klimatu. Wielu ludzi popiera pomysł zamieszkania, inwestowania i prowadzenia działalności gospodarczej na wsi, pod warunkiem, że będą tam mieli dostęp do odpowiednich usług i infrastruktury. Oznacza to, że unijna strategia lizbońska na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia oraz przyjęta na szczycie w Göteborgu strategia na rzecz zrównoważonego rozwoju mają istotne znaczenie zarówno dla naszych terenów wiejskich, jak i dla naszych miast.

Celem polityki rozwoju obszarów wiejskich UE jest zatem sprostanie wyzwaniom, jakie stają przed mieszkańcami obszarów wiejskich oraz wykorzystanie ich potencjału. Podstawowe zasady polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013, a także instrumenty polityczne, z jakich mogą korzystać państwa członkowskie i regiony określone zostały w rozporządzeniu Rady (WE) nr 1698/2005. Zgodnie z tym rozporządzeniem polityka UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich skupia się na trzech obszarach tzw. osiach tematycznych. Są to:

- poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego (oś 1 – gospodarcza),
- poprawa stanu środowiska i terenów wiejskich (oś 2 – środowiskowa),
- poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz wspieranie dywersyfikacji gospodarki wiejskiej (oś 3 – społeczna).

Państwa członkowskie i regiony zostały również zobowiązane w tym rozporządzeniu do przeniesienia części środków na wspieranie projektów opierających się na doświadczeniach zebranych podczas wdrażania inicjatyw wspólnotowych np. LEADER. Stąd w naszym kraju, w Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2007-2013 mamy również oś 4 – LEADER (wspierającą zadania osi 3), której celem jest wzmocnienie kapitału społecznego na obszarach wiejskich poprzez promowanie inicjatyw oddolnych, aktywizację mieszkańców wsi na rzecz lokalnych społeczności oraz wymianę najlepszych praktyk w oparciu o działalność Lokalnych Grup Działania (LGD).

5. Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich

W polskiej literaturze naukowej od kilkunastu lat dyskutuje się o wielofunkcyjności wsi – obszarów wiejskich (*multifunctionality of rural areas*), rozumiejąc przez to dywersyfikację ekonomiczną wsi, a więc zwiększenie możliwości zatrudnienia w działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich.

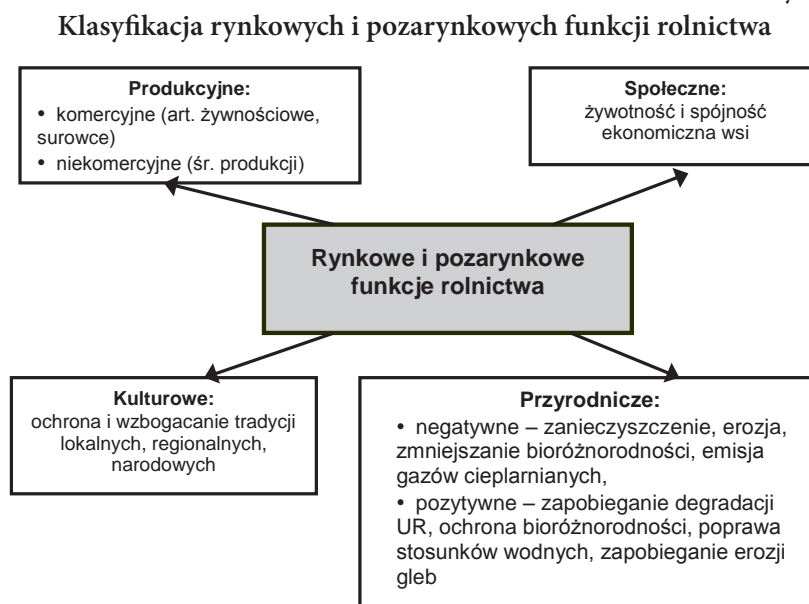
Natomiast wielofunkcyjność rolnictwa (*multifunctionality of agriculture*) jako zagadnienie społeczno-ekonomiczne i kategoria analityczna jest zagadnieniem mało rozpoznanym i niedostatecznie uwzględnianym w badaniach zarówno w Polsce, jak i w innych krajach [Wilkin 2007]. Zainteresowanie wielofunkcyjnością rolnictwa stymulowane było dotychczas głównie dyskusją o ekonomicznych, społecznych i politycznych podstawach legitymizacji wsparcia dla rolnictwa, zarówno na poziomie krajowym, jak i Unii Europejskiej. Stało się to ważne nie tylko na użytek krajowy i unijny, ale także w dyskusjach na forum Światowej Organizacji Handlu (WTO). W tym kontekście wzrosło znaczenie naukowej oceny kwestii wielofunkcyjności rolnictwa, a przede wszystkim zaś pozaprodukcyjnych (nierynkowych) funkcji rolnictwa (*non-commodity outputs of agriculture*). Wilkin [2007, 2010] sprowadza to do stosunkowo prostego pytania: Co wytwarza współczesne rolnictwo i jaką część tego efektu stanowią dobra rynkowe, a jaką pozarynkowe? Okazuje się, że na tak postawione pytanie odpowiedź nauki jest bardzo ograniczona².

Rolnictwo jest bardzo złożonym układem (systemem), w którym splatają się relacje dotyczące różnych sfer życia: gospodarczego, społecznego, kulturowego i przyrodniczego. System ten jest na ogół badany w „okruchach”, tzn. poszczególne jego składniki są przedmiotem analiz dyscyplin szczegółowych, np. agrotechniki, zootechniki, ekonomiki rolnictwa, melioracji, gospodarki przestrzennej, socjologii wsi itp. Jest to zresztą tendencja występująca we wszystkich współczesnych dziedzinach nauki. W rezultacie, lawinowy przyrost wiedzy szczegółowej nie idzie w parze z przyrostem wiedzy systemowej i zrozumieniem tego, jak funkcjonują i zmieniają się układy złożone, badane z punktu widzenia różnych dyscyplin. To zjawisko przedstawia się zazwyczaj w postaci prostego stwierdzenia: „wielkiemu postępowi nauki nie towarzyszy lepsze rozumienie świata”. Uwagi powyższe odnoszą się w całej rozciągłości do rolnictwa, jako bardzo złożonego układu, a także do tego, co nazywamy wielofunkcyjnością rolnictwa.

Produkcyjne (rynkowe) funkcje rolnictwa są bardzo dobrze opisane w literaturze naukowej. Słabo rozwiniętą częścią badań jest ta, która dotyczy nietowarowych czy nierynkowych efektów działalności rolniczej: zasadniczą trudnością w tej dziedzinie jest identyfikacja i klasyfikacja szerokiej gamy nierynkowych efektów rolnictwa w sferze gospodarczej, społecznej, kulturowej i przyrodniczej. Klasyfikację rynkowych i pozarynkowych funkcji rolnictwa przedstawia rysunek 1.

² Badania w leśnictwie dowodzą, że dochody z produkcji drewna w USA wynoszą tylko 8% wartości dóbr i usług z 1 ha lasu (w Szwajcarii – 5%), a pozostały odsetek wartości lasu to: ochrona klimatu, wód i gleb – 45%, zachowanie gatunków – 30% oraz rekreacja i wypoczynek – 20%.

Rysunek 1

Źródło: opracowano na podstawie [Adamowicz 2000, Ziętara 2000, Wilkin 2007, 2010].

W zachodniej literaturze naukowej dotyczącej wielofunkcyjności rolnictwa pojawiła się nowa propozycja klasyfikacji pozakomercyjnych funkcji rolnictwa dzieląca je na cztery grupy [Van Huylenbroeck i inni 2007]:

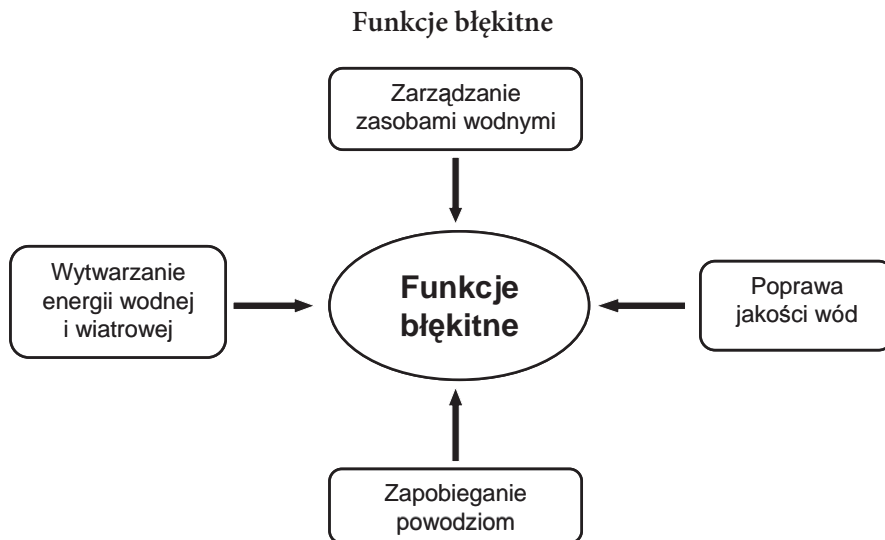
1. **Funkcje zielone:** proekologiczna agrotechnika, kształtowanie i ochrona krajobrazu naturalnego i kulturowego, współdziałanie w utrzymaniu obszarów chronionych, poprawa obiegu materii i energii, wytworzenie energii z biomasy, podtrzymanie bioróżnorodności, zapewnienie dobrostanu zwierząt gospodarskich (rysunek 2),
2. **Funkcje błękitne:** zarządzanie zasobami wodnymi, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej, zapobieganie powodziom, poprawa jakości wód (rysunek 3),
3. **Funkcje żółte:** utrzymanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymanie tożsamości wsi, ochrona tradycji i kultury ludowej, rozwój produkcji i usług bezpośrednio związanych z rolnictwem, podtrzymanie i rozwój infrastruktury gospodarczej (rysunek 4),
4. **Funkcje białe:** zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego (*food security*), zapewnienie wysokiej jakości zdrowotnej żywności (*food safety*), zapewnienie różnorodności żywności, wytwarzanie żywności funkcjonalnej, produkcja rol-
na na potrzeby farmaceutyczne (rysunek 5).

Rysunek 2

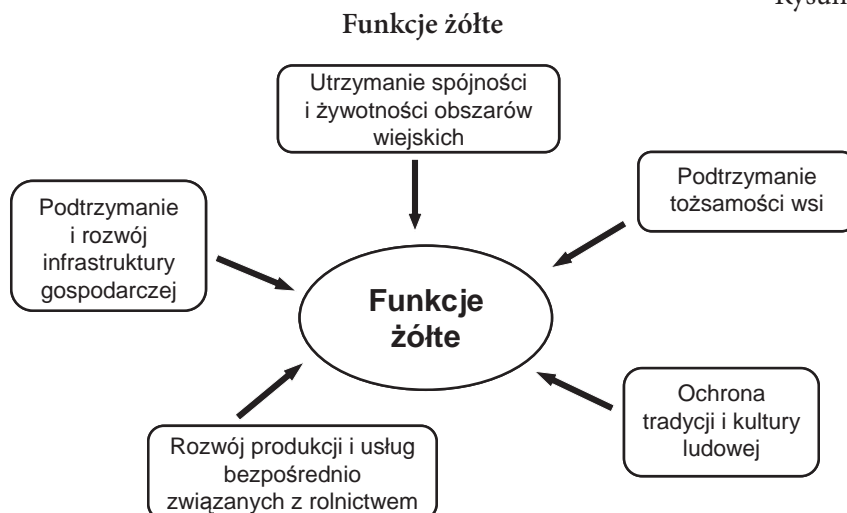
Źródło: opracowano na podstawie [Van Huylenbroeck i inni 2007].

Rysunek 3

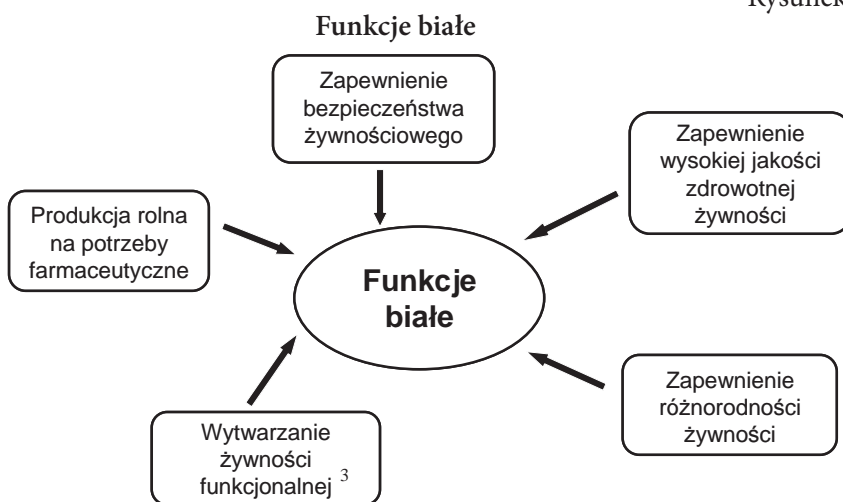
Źródło: opracowano na podstawie [Van Huylenbroeck i inni 2007].

Rysunek 4

Źródło: opracowano na podstawie [Van Huylenbroeck i inni 2007].

Rysunek 5

Źródło: opracowano na podstawie [Van Huylenbroeck i inni 2007].

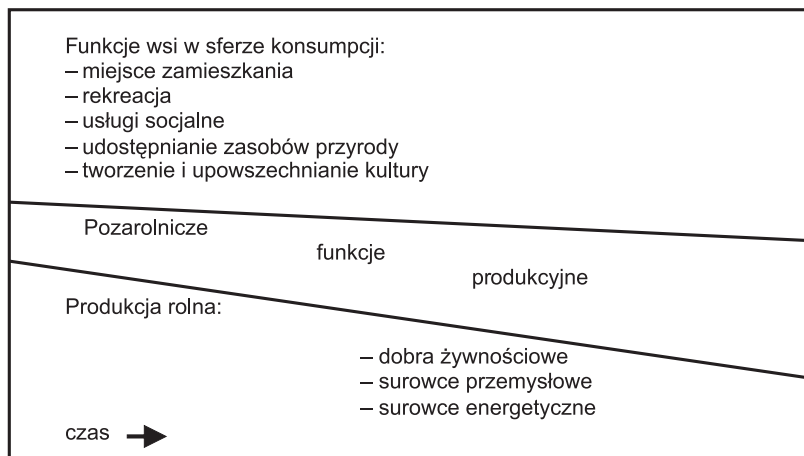
³ Żywność funkcjonalna – żywność, której poza podstawowym zadaniem, jakim jest odżywianie, przypisuje się psychologiczny lub/i fizjologiczny wpływ na organizm ludzki; może np. obniżać poziom cholesterolu, wzmacniać układ odpornościowy, przywracać równowagę mikrobiologiczną układu pokarmowego itp. (Są to produkty wzbogacone w nienasycone kwasy tłuszczowe, błonnik pokarmowy, witaminy i składniki uniwersalne lub produkty o obniżonej zawartości cholesterolu, sodu, kalorii.)

Należy wyraźnie podkreślić, że pozakomercyjne (inaczej pozarynkowe – *non-commodity outputs*) funkcje rolnictwa są na ogół powiązane z jego funkcjami produkcyjnymi. Zjawisko to określa się jako nierozdzielność (*jointness*) tych dwóch rodzajów funkcji. Aby mogły być realizowane te pierwsze, rolnictwo musi istnieć i działać w drugiej sferze – aktywności produkcyjnej. Wiele powyższych nieprodukcyjnych funkcji rolnictwa ma charakter produktu ubocznego czy efektu zewnętrznego działalności produkcyjno-komercyjnej. Dostrzeżenie i docenienie wielofunkcyjności rolnictwa skłania więc do ochrony i wspierania rolnictwa jako szczególnego działu gospodarki.

Rysunek 6 ilustruje długookresowe tendencje zmian między produkcyjnymi i konsumpcyjnymi funkcjami obszarów wiejskich.

Rysunek 6

Obszary wiejskie jako miejsce produkcji i konsumpcji

Źródło: [Wilkin 2007].

Produkcja rolna zmniejsza swój udział w zestawie funkcji, jakie spełniają obszary wiejskie na rzecz funkcji konsumpcyjnych i pozarolniczych funkcji produkcyjnych. Wpływ na tę tendencję mają czynniki zarówno popytowe, jak i podażowe. W wielu krajach UE użytki rolne będące w dyspozycji rolników stanowią już poniżej 50% terytorium kraju. Wysoka produktywność rolnictwa pozwala na wyłączenie z produkcji rolnej znacznego odsetka ziemi, zwłaszcza tej mniej urodzajnej, na inne cele. Rośnie zapotrzebowanie na cele rekreacyjne, na zalesianie i cele rezydencjalne. Od 2000 r. zwiększa się w Polsce odsetek i liczba ludności mieszkającej na wsi; podobne tendencje występują w kilku innych krajach UE. Mieszkańcy wsi, zarówno ci przebywający tam od dawna, jak i nowi przybysze, oczekują zwiększonej oferty produktów i usług, będących przejawem wielofunkcyjności rolnictwa i wsi.

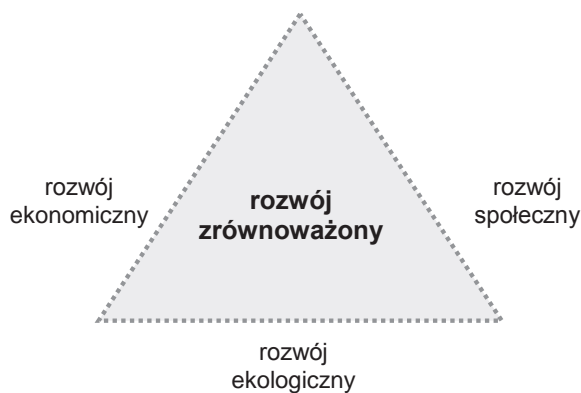
6. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich

Pojęcie to zostało stworzone przez Hansa Carla von Carlowitza, oznaczało „sposób gospodarowania lasem”, propagowany na początku XIX w. przez wszystkie niemieckie wyższe szkoły leśne. Termin ten został przełożony na j. ang. – „Sustainable Yield Forestry” i przyjęty przez ruch ekologiczny w latach osiemdziesiątych XX w. jako „Sustainable Development” (zrównoważony i trwały, ekorozwój, trwały rozwój, samopodtrzymujący, stały). Z kolei raport Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ pt. „Nasza Wspólna Przyszłość” (Raport Brundtland) definiuje go następująco: „Zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zapewnia zaspokojenie rosnących potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń” [Heller 2004].

Według ekonomistów rolnych taki rodzaj rozwoju (w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie) konserwując glebę, zasoby wodne, rośliny oraz genetyczne zasoby zwierząt, nie degraduje środowiska, wykorzystuje odpowiednie technologie, jest żywotny ekonomicznie i akceptowany społecznie. W tradycyjnym ujęciu modelu zrównoważonego rozwoju, definicje formułowane przez ekonomistów rolnych postrzegają go jako proces, w którym powinny być realizowane jednocześnie cele ekonomiczne, społeczne i ekologiczne, a więc proces, w którym następuje harmonizowanie tych celów (rysunek 7).

Rysunek 7

Tradycyjne, trójkątne ujęcie modelu zrównoważonego

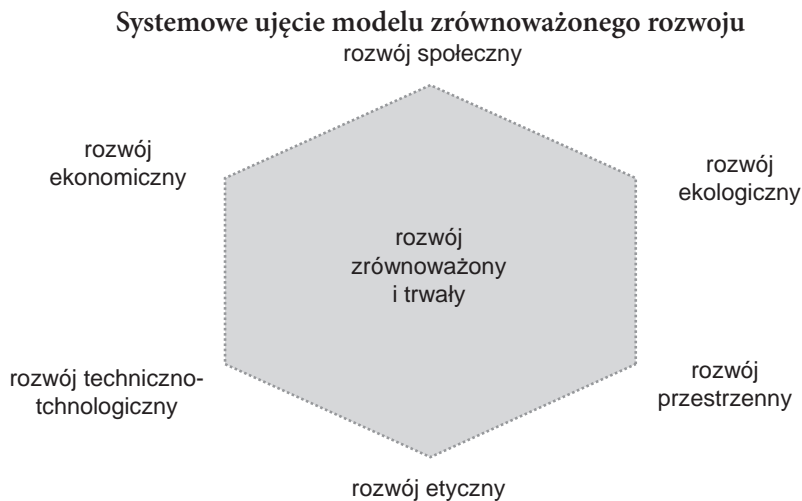
Źródło: [Kozłowski 1997, Adamowicz 2000].

Tak więc, przy planowaniu skutecznej strategii zrównoważonego rozwoju muszą być uwzględnione powyższe cele obejmujące następujące priorytetowe problemy [Adamowicz 2000]:

1. Rozwój ekonomiczny - wzrost gospodarczy i sprawiedliwy podział korzyści:
 - ułatwienie dostępu do rynków pracy dla państw rozwijających,
 - finansowanie rozwoju,
 - zmiana nieproporcjonalnych wzorców konsumpcji,
 - zmiany w technologiach produkcji;
2. Rozwój społeczny:
 - walka z ubóstwem,
 - dostęp do edukacji,
 - ochrona zdrowia,
 - opieka społeczna;
3. Rozwój ekologiczny - ochrona środowiska i racjonalna gospodarka zasobami naturalnymi:
 - ograniczenie zanieczyszczenia środowiska,
 - ochrona zagrożonych wyginięciem gatunków zwierząt i roślin,
 - promocja odnawialnych źródeł energii.

W systemowym ujęciu modelu zrównoważonego rozwoju uwzględnia się ponadto trzy inne cele, tj. rozwój techniczno-technologiczny, rozwój przestrzenny i rozwój etyczny (rysunek 8).

Rysunek 8

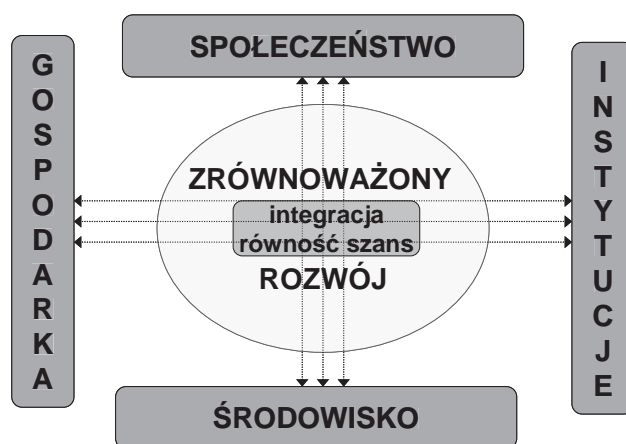

Źródło: [Siemiński 2001].

Według prawa ochrony środowiska w systemowym ujęciu modelu zrównoważonego rozwoju obok tych celów wcześniej już przytaczanych, bardzo dużą uwagę przywiązuje się do rozwoju instytucjonalnego, w którym szczególną rolę przypisuje się organizacjom samorządowym i pozarządowym, w tym organizacjom doradczym (rysunek 9).

Rysunek 9

Systemowe ujęcie modelu zrównoważonego rozwoju
wg prawa ochrony środowiska

Źródło: [Kassenberg 2007].

W kontekście przedstawionej problematyki wielofunkcyjności wsi i rolnictwa oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich pojawiają się nowe zadania (wyzwania) dla służb doradczych, a mianowicie [Verma i Coreil 2000, Kania 2003]:

- wdrażanie systemów produkcji integrowanej i ekologicznej w gospodarstwach rolnych;
- zwiększanie świadomości środowiskowej mieszkańców wsi:
 - doradztwo ma dążyć do tego, aby społeczność wiejska postrzegała siebie jako część systemu biologicznego, bowiem to rolnicy wykorzystujący potencjał środowiska wpływają na jego jakość i stwarzają dla niego określone zagrożenia,
 - rolnicy powinni być zatem świadomi, jakiego rodzaju zagrożenia niesie za sobą prowadzona przez nich działalność;
- stymulowanie wśród dorosłych i młodzieży pozytywnych postaw etycznych i gotowości do podjęcia opieki nad środowiskiem:
 - doradztwo musi nauczyć swoich klientów nowego podejścia, tj. równowagi pomiędzy środowiskiem a rozwojem gospodarstw,
- prowadzenie procesu kształcenia opartego na wynikach badań:
 - działania doradcze nie mogą być w konflikcie ze środowiskiem, lecz powinny stymulować jego odnawianie;
- upowszechnianie wśród rolników zasad polityki ekologicznej wobec rolnictwa oraz instrumentów wsparcia w ramach polityki ekologicznej finansowanej ze środków krajowych i budżetu UE;

- pomoc członkom społeczności lokalnych w rozwiązywaniu problemów środowiskowych przy pomocy multidyscyplinarnych zespołów oraz prowadzenie bądź udział w sesjach dotyczących planowania strategicznego i operacyjnego rozwoju społeczności lokalnych.

7. Wnioski

1. Doradztwo rolnicze (ang. *agricultural extension* or *advisory service*) kojarzone jest na świecie głównie z działalności praktycznej; w mniejszym stopniu z dyscypliną wiedzy (ang. *extension education*) wykładaną na uczelniach rolniczych.
2. Ograniczenia budżetowe, w sensie znacznego spadku wydatków publicznych w krajach UE na doradztwo rolnicze spowodowały w wielu krajach powstanie nowych systemów doradztwa tj. doradztwa półpaństwowego, półautonomicznego, autonomicznego i komercyjnego. W tym procesie restrukturyzacji doradztwa publicznego uczestniczy również polskie doradztwo, wcześniej podporządkowane strukturom rządowym i finansowane całkowicie z budżetu państwa, a obecnie strukturze samorządowej – korzystającej z dotacji budżetowej państwa przy coraz większej komercjalizacji swoich usług.
3. Strategia rozwoju rolnictwa i wsi w Polsce powinna wykorzystywać zarówno koncepcję rozwoju zrównoważonego, uwzględniającą równowagę sfery ekonomicznej, społecznej i ekologicznej, jak też koncepcję wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa, dające szansę na dywersyfikację produkcji i lepsze wykorzystanie dostępnych zasobów. Zrównoważenie i wielofunkcyjność rozwoju wsi i rolnictwa stwarza korzyści zarówno w sferze zasobów, zwłaszcza pochodzących ze środowiska naturalnego, jak też w sferze efektów gospodarowania i wynikających z nich dochodów ludności.
4. Rozwój zrównoważony jakkolwiek jest koncepcją globalną to jednak musi być oparty na racjonalnych przesłankach rozwoju regionalnego i lokalnego, zgodnie z zasadą „Myśl globalnie – działaj lokalnie”. Koniecznym jest dla lokalnej społeczności zrozumienie:
 - idei trwałego i zrównoważonego rozwoju,
 - zachodzących procesów rozwojowych,
 - uświadomienie sobie dalekosiężnych zagrożeń, ograniczeń i barier,
 - identyfikacji najważniejszych problemów i ich rozwiązywania,
 - znajdowanie środków na realizację wyznaczonych celów.We wdrażaniu zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju należy wykorzystać dorobek różnych dziedzin nauki i stosować podejście interdyscyplinarne, w którym wiodącą rolę może odegrać doradztwo rolnicze.
5. Konieczne są odpowiednie programy edukacyjne, skierowane do rolników i mieszkańców obszarów wiejskich w zakresie:

- wspólnych pozarynkowych funkcji rolnictwa,
 - wiedzy środowiskowej (KDPR, dobrostan zwierząt, cross-compliance),
 - rozwoju przedsiębiorczości rolniczej i pozarolniczej, w tym agroturystyki,
 - przekwalifikowania rolników i przygotowania ich do innych zawodów,
 - organizacji grup producentów rolnych,
 - wspomagania poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu,
 - podnoszenia kwalifikacji zawodowych rolników,
 - wdrożenia podejścia LEADER w aktywizacji mieszkańców obszarów wiejskich i budowaniu kapitału społecznego na wsi (cele osi 3 i 4 PROW 2007-2013),
 - wyjście z nową ofertą dla młodzieży w ramach klubów 4-H (w miejsce programów typowo rolniczych – programy alternatywne, multidyscyplinarne i aplikacyjne).
6. Wszystkie działania na rzecz lepszego zrozumienia trwałego i zrównoważonego rozwoju oraz jego wdrożenia wymagają wysokich kwalifikacji zawodowych pracowników doradztwa. Doradztwo musi zatrudniać w tym celu również specjalistów posiadających przygotowanie techniczne w nietradycyjnych dziedzinach, takich, jak: ekologia, ekonomia ekologiczna, socjologia, ekoturystyka, antropologia, nauki polityczne, zarządzanie środowiskiem, rozwój społeczny, hydrologia, chemia rolna, inżynieria wodna, polityka społeczna, biologia, mikrobiologia, meteorologia, itp.

LITERATURA

1. Adamowicz M. (2000): Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe Seria (II) 1, Warszawa – Poznań – Zamość, 69-81.
2. Alex G., Zijp W., Byerlee D., and others. (2002): Rural extension and advisory services: new directions. Rural Development Strategy Background Paper, 9. ARD World Bank, Washington DC, USA.
3. Buford J.A., Bedeian A.G., Lindner J.R. (1995): Management in extension, third edition. Ohio State University Extension, Columbus, Ohio, USA.
4. Heller J. (2004): Ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. [W:] Zarządzanie zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich. Pod red. nauk. S. Zawiszy. Wydawnictwo Uczelniane AT-R, Bydgoszcz, 17-33.
5. Kania J. 2003. Wyzwania dla doradztwa w aspekcie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna. Vol. XL. PAN – Oddział w Krakowie, Kom. Nauk Roln. i Leśn. s. 143-149 oraz Wieś i Doradztwo nr 4 (28). MSDR zs. w AR, Kraków, s. 2-8.
6. Kania J. (2007): Doradztwo rolnicze w Polsce w świetle potrzeb i doświadczeń zagranicznych. Zeszyty Naukowe AR, nr 440, seria Rozprawy, z. 318, Kraków.
7. Kargulowa A. (2005): O teorii i praktyce poradnictwa. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

8. Kassenberg A. (2007): Zrównoważony rozwój a programowanie i wdrażanie funduszy strukturalnych. Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa
9. Kempton J. (1995): Human resource management and development: Current issues and themes. Macmillan Press Ltd., London, UK.
10. Kozłowski S. (1997): W drodze do ekorozwoju. PWN, Warszawa
11. Maziarz C. (1984): Andragogika rolnicza. PWN, Warszawa.
12. Seevers B., Graham D., Gamon J., Conklin N. (1997): Education through cooperative extension, Delmar Publishers, Albany, New York, USA
13. Siemiński J. L., (2001): Koncepcje „sustainable development” rozwoju zrównoważonego i trwałego obszarów wiejskich w Polsce (szanse i możliwości). Materiały konferencji naukowej JUNG, Puławy
14. Swanson B.E. (1997): Strengthening research – extension – farmer linkages. [W:] Improving agricultural extension. A reference manual. Red. B.E. Swanson, R.P. Bentz, A.J. Sofranko. Chapter 19, 171–178, FAO, Rome, Italy.
15. Swanson B.E., Claar J.B. (1984): The history and development of agricultural extension. [W:] Agricultural extension. A reference manual, second edition. Red. B.E. Swanson. Chapter 1, 1–19, FAO, Rome, Italy.
16. Van den Ban A.W. (1997): Changing ideas on agricultural extension – a global perspective. Journal of Extension Education, 8, 2, 1638–1647.
17. Van den Ban A.W., Hawkins H.S. (1997): Doradztwo rolnicze, Wyd. I polskie. MSDR, Kraków.
18. Van Huylenbroeck G., Vandermeulen V., Mettepenningen E., Verspecht A. (2007): Multifunctionality of Agriculture: A Review of definitions, Evidence and Instruments, www.livingreviews.org/lrlr-2007-3
19. Verma S., Coreil P. 2000. Rola doradztwa rolniczego w zrównoważeniu potrzeb rozwojowych i wymogów środowiska [W:] Kierunki zmian w systemach doradztwa rolniczego na świecie. Pod red. nauk. J. Kani i M. Drygasa. MSDR zs. w AR, Kraków
20. Wilkin J. (2007): Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich [W:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014-2020, Nowe Życie Gospodarcze, nr 21.
21. Wilkin J. (2010): Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie [W:] Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne. Pod red. nauk. J. Wilkina. IRWiR PAN, Warszawa, 17-40
22. Ziętara W. (2000): Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe SE-RIA (II) 1, Warszawa – Poznań – Zamość
23. Ziętara W. (2008): Wystąpienie prof. dr hab. W. Ziętary, dr h.c. AR w Krakowie. Biuletyn Informacyjny AR nr 1 (52), Kraków, 6-10.

JÓZEF KANIA

DORADZTWO ROLNICZE WOBEC WIELOFUNKCYJNOŚCI ROLNICTWA
I OBSZARÓW WIEJSKICH

słowa kluczowe: doradztwo rolnicze, systemy doradztwa, zrównoważony rozwój, wielofunkcyjność rolnictwa, wielofunkcyjność obszarów wiejskich, funkcje rolnictwa

STRESZCZENIE

W pracy przedstawiono rolę doradztwa rolniczego we wdrażaniu koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju oraz w upowszechnianiu nowych funkcji współczesnego rolnictwa i obszarów wiejskich. W literaturze naukowej od kilkunastu lat dyskutuje się głównie o wielofunkcyjności obszarów wiejskich (*multifunctionality of rural areas*), rozumiejąc przez to dywersyfikację ekonomiczną wsi, a więc zwiększenie możliwości zatrudnienia w działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich. Natomiast wielofunkcyjność rolnictwa (*multifunctionality of agriculture*) jako zagadnienie społeczno-ekonomiczne jest zagadnieniem mało rozpoznany i niedostatecznie uwzględnianym w badaniach naukowych. O ile bowiem produkcyjne (rynkowe) funkcje rolnictwa są nam wszystkim dobrze znane, to funkcje pozarynkowe (*non-commodity outputs of agriculture*) stanowią trudność, jeśli chodzi o ich identyfikację i klasyfikację, biorąc pod uwagę nierynkowe efekty rolnictwa w sferze gospodarczej, społecznej, kulturowej i przyrodniczej.

W kontekście tej problematyki pojawiają się nowe wyzwania dla doradztwa rolniczego, które powinno odegrać wiodącą rolę we wdrażaniu idei rozwoju zrównoważonego oraz upowszechnianiu pozakomercyjnych funkcji rolnictwa. Dostrzeżenie i docenienie wielofunkcyjności rolnictwa skłania więc do ochrony i wspierania rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej UE jako szczególnego działu gospodarki.

JÓZEF KANIA

MULTIFUNCTIONALITY OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT

Key words: agricultural advisory services, extension systems, sustainable development, multifunctionality of agriculture, multifunctionality of rural areas, functions of agriculture

SUMMARY

The paper presents the role of agricultural advisory services in implementing the concept of sustainable development and in promoting new functions of contemporary agriculture and rural development.

For several years in the scientific literature one has been discussing mainly *multifunctionality of rural areas*, understanding it as economic diversification of countryside, namely increase in employment opportunity in off-agricultural activity in rural areas. On the contrary, *multifunctionality of agriculture* as a socio-economic problem is an issue

hardly recognized and insufficiently considered in scientific studies. As far as production (market) functions of agriculture are well known to all of us, off-market functions (*non-commodities outputs of agriculture*) constitute a difficulty, as far as their identification and classification is concerned, taking into account non-market effects of agriculture in economic, social, cultural and natural sphere.

In the context of these issues, there are new challenges for agricultural advisory services. It should play a leading role in implementing the idea of sustainable development and in promoting non-commercial functions of agriculture. Thus, perception and appreciation of multifunctionality of agriculture induces to protect and support agriculture under the European Union's Common Agricultural Policy, as a special sector of the economy.

e-mail: jozef.kania@ur.krakow.pl